

Leszek Kołakowski

Mit kérdeznek tőlünk a nagy filozófusok?

További olvasnivaló a kiadó kínálatából:

Giorgio Agamben: *A profán dicsérete*

Alain Badiou: *A század*

Jan Bor – Errit Petersma (szerk.): *Képes filozófiatörténet*

Joseph Brodsky: *Velence vízjele*

Daniel C. Dennett: *Darwin veszélyes ideája*

Hans Heinrich Eggebrecht: *A Nyugat zenéje*

Jacques Roubaud: *Költészet és emlékezet*

Xavier Rubert de Ventós: *Minek filozofálni?*

Slavoj Žižek: *A törékeny abszolútum*

Tóth Imre: *Szabadság is igazság*

Leszek Kołakowski

MIT KÉRDEZNEK
TŐLÜNK A NAGY
FILOZÓFUSOK?

Fordította:
Pálfalvi Lajos

A mű megjelenését az Instytut Książki
©POLAND Fordítási Programja támogatta

This publication has been subsidized by
Instytut Książki – the ©POLAND Translation Program

A fordítás a következő kiadás alapján készült:
Leszek Kołakowski:
O co nas pytają wielcy filozofowie
Kraków, Znak, 1994

© Leszek Kolakowski
Hungarian translation © Pálfalvi Lajos, Typotex, 2012
Hungarian edition © Typotex, 2012
Engedély nélkül semmilyen formában
nem másolható!

Témakör: *filozófiatörténet*

ISBN 978 963 279 743 4
ISSN 2060-3533

TARTALOM

Mi a céloom ezekkel a kiselőadásokkal? / 7

Szókratész (*i. e. 469–399*) / 9

Az eleai Parmenidész
(*i. e. kb. 540 – kb. 470*) / 16

Az epheszoszi Hérakleitosz
(*i. e. kb. 540–480*) / 24

Platón (*i. e. kb. 427–347*) / 30

Arisztotelész (*i. e. 384–322*) / 38

A hierapoliszi Epiktétosz
(*kb. 50 – kb. 130*) / 46

Sextus Empiricus
(*a 2. század második fele*) / 54

Szent Ágoston (*354–430*) / 62

Szent Anzelm (*1033–1109*) / 70

Eckhart mester (*kb. 1260–1327?*) / 78

Aquinói Szent Tamás (*kb. 1225–1274*) / 86

William Ockham (*kb. 1300 – kb. 1350*) / 95

Nicolaus Cusanus (1401–1464) / 104
Descartes (1596–1650) / 111
Baruch Spinoza (1632–1677) / 119
Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716) / 127
Blaise Pascal (1623–1662) / 135
John Locke (1632–1704) / 144
Thomas Hobbes (1588–1679) / 153
David Hume (1711–1776) / 161
Immanuel Kant (1724–1804) / 169
Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831) / 177
Arthur Schopenhauer (1788–1860) / 185
Søren Aabye Kierkegaard (1813–1855) / 192
Friedrich Wilhelm Nietzsche (1844–1900) / 200
Henri Bergson (1859–1941) / 208
Edmund Husserl (1859–1938) / 217
Martin Heidegger (1889–1976) / 226
Karl Jaspers (1883–1969) / 235
Plótinosz (kb. 204 – kb. 269) / 243

MI A CÉLOM EZEKKEL A KISELŐADÁSOKKAL?

Mielőtt belekezdenék a nagy filozófusokról szóló előadásokba, akik új utakat nyitottak a gondolat előtt a következő nemzedékek számára, meg kell jegyeznem, hogy nem áll szándékomban gyorstalpalón bemutatni a filozófia történetét; ez nem zanzásított tankönyv, enciklopédia vagy szótár. Csalódni fognak azok a diákok, akik e kiselőadásokból készülve akarnak levizsgázni: nem mennek át. Rengeteg jó kézikönyv, szótár és enciklopédia van. Nem akarom „kivonatolni” Platón, Descartes-ot vagy Husserlt, ilyen ambíciókkal csak kinevettetném magam. Úgy szeretnék beszélni a nagy filozófusokról, hogy mindenkitől kiválasztok egyetlen gondolatot, amely fontos számára, az egyik tartópillére a háznak, amelyet felépített, ugyanakkor számunkra is érthető most, a jelenben, megpendít egy hűrt a gondolatvilágunkban, nemcsak a történelmi tudatunkat gazdagítja. Elhatároztam, hogy mindegyik kiselőadást az egész hallgatósághoz intézett kérdéssel fejezem be. Olyan kérdést választok az adott filozófus gondolataiból, amely továbbra is fontos, azóta sem találtunk rá megnyugtató választ.

A kiselőadások egy-két kivételtől eltekintve időrendben követik egymást, ugyanakkor kizárólag a nagy emberek gondolatairól akarok beszélni, nem pe-

dig arról, hogy miképpen illeszkednek a nagy történelembe, miféle családi kapcsolataik voltak, hogyan alakult a sorsuk (hacsak nem fontos ahhoz, hogy értjük a gondolataikat). Ami pedig azt a kérdést illeti, hogy kit tekintünk nagy filozófusnak, hogyan válasszuk ki ezeket a nagyságokat a tömegből, ezen a téren nyilván nem lehet teljes egyetértés azok között, akik ilyen ügyek iránt érdeklődnek, de azért nagyrészt egyezik a véleményük. Ezért a személyek kiválasztásában a saját döntéseimhez tartom magam, nincs erőm vitatkozni mindazokkal, akik szerint „nem is ő a nagy filozófus, hanem valaki más”. Összesen harminc gondolkodót szeretnék kiválasztani.

SZÓKRATÉSZ

i. e. 469–399

Az első nagy gondolkodóm természetesen Szókratész. Mind tudjuk, az a két ember, aki a legnagyobb hatással volt az európai kultúra kialakulására – Jézus és Szókratész –, soha nem írt le egy mondatot sem, mindkettejüket másodkézből ismerjük. Ha meg akarjuk ismerni Szókratészt, természetesen Platón dialógusait és, kisebb mértékben, Xenophón írásait használhatjuk forrásként; napjainkig sem jutott nyugvópontra a vita arról, hogy mit gondolt valójában Szókratész, és milyen szavakat adott a szájába Platón. Nem tudnék hozzászólni ehhez a vitához, csak azt a kérdést szeretném felvetni, amely a korai dialógusokban merül fel, márpedig ezek a leghitelesebbek, vagyis tényleg Szókratész gondolatait tartalmazzák.

Bár nem az athéni Szókratész az első nagy szellem, akit ismerünk, alighanem a legfőbb építőmesterként lépett be az európai kultúrába; ilyennek látják azok is, akik egyáltalán nem értenek egyet filozófiai nézeteivel. Ha ő a mesterünk, Európa mestere, az nem is annyira egy bizonyos meghatározott doktrínának köszönhető, amelyet hirdetett, mint inkább annak a módnak, ahogyan el akart jutni az igazsághoz. Miféle igazsághoz? Ifjúkorában a természet kutatása érdekelt, de később felhagyott az ilyen vizsgálatokkal,

mert arra a belátásra jutott, hogy azzal kell foglalkozni, ami változatlan, nem pedig az anyagi világgal, ahol minden átalakul és végül elpusztul. És mi marad változatlan? Változatlanok az alapeszmék, főként azok, amelyeknek erkölcsi vonatkozásai is vannak. Tudni akarta, mi az, hogy igazságosság, erény, bátorság, egyenlőség; de nem azt akarta tudni, hogyan használják az emberek az ilyen szavakat a hétköznapi életben, hanem azt, hogy mik is valójában az olyan realitások, mint az igazságosság vagy az egyenlőség. E fogalmak megértése megelőzi azt, amit a megfigyelésekből tudunk, hiszen azért tudjuk megmondani, hogy két fadarab egyenlő-e egymással, mert már eleve tudjuk, mi az egyenlőség. Sürgető szükségszerűségnek tartotta, hogy közösen tisztázzák a különböző alapfogalmak jelentését, abban a hitben, hogy nem a mi nyelvi konvencióink alakítják ki ezeket a jelentéseket, hanem maga a valóság, amelyekre a szavak vonatkoznak. Szókratész előlegezte a formák vagy ideák platóni elméletét, de mint Arisztotelész megjegyzi a *Metafizikában*, nem gondolta úgy, hogy az igazságosság vagy a bátorság valamiféle önálló, önmagában való létező volna.

Hogyan juthatunk el ilyen igazságokhoz? Soha véget nem érő, töprengésre késztető konok kérdezősködés útján. Mint utcai bölcs, Szókratész kérdéseket tett fel a beszélgetőpartnereinek, egyre messzebbre, egyre mélyebbre kalauzolta őket ezekkel a kérdésekkel; gondolatai a soha véget nem érő dialógusban mozogtak, ahol főként ő volt a kérdező, a másik pedig próbált válaszolni, és nagyon gyakran csak annyit mondott, hogy „úgy bizony”, „biztosan”, „természete-

sen”. Miközben gyakran nyílik meg egy kérdés úgy, hogy nem old meg semmit.

Időnként olyan érzésünk van, mintha Szókratész csak színlelné, hogy nem tudja, nem ismeri a választ („tudom, hogy nem tudok semmit”, ez a jeligéje), így akarja dialógusra készíteni a partnerét, hogy ő maga jusson el valamiféle igazsághoz, vagy korigálja a saját, bölcsnek nem mondható nézeteit. Olyan akart lenni, mint az anyja, a bábaasszony, ő is világra segíti a már kész, de a tudathoz még nem elég érett igazságot. Nem voltak olyan ambíciói, hogy eredeti legyen (egyik nagy filozófus sem vágyott ilyesmire, hiszen ezzel ki is iratkoztak volna a kultúrából), csak meg akarta ragadni az igazságot, tudnia kellett, hogyan szolgálhatja a jót, mert mindig az életet szolgáló igazságokat kereste. A tanításával összhangban élt: aszkéta életmódot folytatott, azt ajánlotta, ne törődjünk a földi javakkal és a testi élvezetekkel, ő maga sem törődött ezekkel; a szofistáktól eltérően nem fogadott el pénzt a tanításért, szegénységben élt, de nem panaszkodott; derekasan helytállt, ha szembe kellett szállnia az ellenfelekkel háborúban vagy szócsatákban. A delphoi jósda szerint nincs bölcsőbb ember Szókratésznál. Ezt nem is hallgatta el a bíróság előtt mondott beszédében, noha nyilvánvalóan tudta, hogy ezek a szavak csak még inkább bemártják a bírák szemében, akárcsak az a kijelentés, mely szerint azért küldte isten Athénba, hogy azt csinálja, amit a bögöly, amikor a fullánkjával serkenti mozgásra a lomha paripát. Azt is mondta, hogy a „démonra”, a belső hangra hallgat, amely eltéríti a rossztól. Mi ez a daimonion, nem tudhatjuk, csak sejthet-

jük, hogy nem a saját elmeszüleménye (akkor nem lenne semmiféle tekintélye), hanem isteni eredetű erkölcsi erő.

Ha pedig arra számított, hogy a kérdései elvezetik a hallgatót az igazsághoz, annak az volt az oka, hogy hite szerint az igazság már bennünk van – bár legtöbbször nem tudunk erről; az előző inkarnációnkból hozzuk magunkkal, tehát valójában nem tanulunk, hanem emlékezetünkbe idézzük az elfeledett tudást. Azért van értelmünk, hogy tudjunk mindent, ami fontos, ez teszi lehetővé számunkra, hogy megkülönböztessük a jót a rossztól. Hogy mi a jó és mi a rossz, az nem valamiféle megegyezés vagy szokás kérdése, még csak nem is az isteni parancsokból következik, mert nem úgy van, hogy ami szent, az azért szent, mert az istenek kedvére való, hanem fordítva, pontosan azért tisztelik az istenek azt, ami szent, mert szent. Szent vagy jó az, ami önmagában véve az, függetlenül az istenek ítéleteitől, a képzeteinktől vagy a közmegegyezéstől (ez a téma a modern filozófiát is foglalkoztatja; ugyanezzel jön Leibniz, ugyanezzel jön Kant). Az életünkben, de még a síron túli életünk szempontjából is kulcsfontosságú az, hogy tudjuk, miképp különböztethetjük meg a rosszat a jótól; lelkünk a test halála után is fennmarad, nem porlad szét az elemek között, még akkor sem, ha nagy szélvihárban halunk meg. A jó emberekre haláluk után boldogság vár az istenek társaságában, a rosszak pedig boldogtalanok lesznek, hosszú ideig tévelyegnek szellemként, kísértetként a sírok környékén, végül új testet öltve visszatérnek, de ekkor már alacsonyabb rendű lények.

Mivel Szókratész magasztalta az Értelmet – bár talán nem határozta meg világosan –, és mivel úgy hitte, hogy bármilyen igazságot csak az Értelmelem megfeszített munkájával érhetünk el, talán nem volt teljesen alaptalan az a vád, hogy nem ismeri el a város isteneit, hanem másokat talál ki helyettük, tévútra vezetve ezzel az ifjúságot. De még ha ez a vád szó szerint véve talán nem is volt teljesen helytálló, az már megfelelt az igazságnak, hogy magában az Értelmelemben kereste az Igazságot, nem pedig a hagyományban; azt ajánlotta, hogy mindent vonjunk kétségbe, és ebben a szellemben nevelte az ifjúságot. Minden alá volt vetve az Értelmelemnek, nem ismert el más tekintélyt az Értelmelem kívül; de tiszteletben akarta tartani a törvényt, ezért nem volt hajlandó megszökni a börtönből, hiába próbálták rábeszélni a tanítványok. Bár tudta, hogy igazságtalan ítélet áldozata, úgy gondolta, hogy az embernek ilyen helyzetben is, akár az élete árán engedelmeskednie kell a törvénynek.

Kijelenthetjük, hogy aki szerint minden megkülönböztetés nélkül tisztelnünk kell a hagyományt mint olyat, a hagyományban továbbadott vélt bölcsességet mint olyat, annak el kell ismernie, hogy jogosan ítélték halálra Szókratészt.

Magasztalta az Értelmet, azonosította az erénnyel, azt pedig a boldogsággal és a hasznossággal – a valódi haszonnal, amely a lelket élteni –; Nietzsche-nek ez épp elég volt ahhoz, hogy gyűlölje Szókratészt. Azt állította Nietzsche, hogy az igazi nagy szellemek, a sors nemes kiválasztottjai az ösztöneikre hagyatkoznak, és a szókratészi hűvös öntudattal rendelkező Értelmelem, amely ellentétben áll az ösztönökkel, a de-

kadencia jele; mivel Szókratész hanyatláshoz vezette a görög szellemet, a régi arisztokratikus kultúra alkonyán feltűnő jelenség volt (akárcsak az őt követő Platón); még az is lehet, hogy Szókratész egyáltalán nem volt görög, hiszen, mint tudjuk, csúnya volt, Nietzsche pedig azt mondja, hogy a csúfság a kevérekekre jellemző romlottság tünete; az antik mondás szerint szörny arc, szörny lélek. Így lett a szellemi hanyatlás hordozója az emberek legjobbika, akit halállal büntettek az Értelemért.

És most következik a kérdés, amely ebből az Értelem-kultusból következik:

Szókratész állítása szerint a saját akaratomból nem tehetek olyat, amiről tudom, hogy rossz; ha rosszat teszek, az a tudatlanságom következménye; ha tudom, mi a jó, jót teszek. Ezt a gondolatot alighanem teljesen hihetetlennek véljük. Hajlamosak vagyunk inkább azt hinni, hogy gyakran teszünk rosszat, amikor elhatalmasodnak rajtunk különféle szenvedélyek – gyűlölet, szerelem, irigység, kapzsiság, kéjvágy, gőg, hatalomvágy –, és közben tudjuk, mi rossz, mi jó, de mint mondani szokás, nem tudunk uralkodni a szenvedélyeinken. Igaznak tartjuk hát Ovidius gyakran idézett mondását – „látom, mi a jobb, jól látva helyeslem, és ami rossz, követem” (*Átváltozások*, VII. 20., Devecseri Gábor fordítása) – vagy Pál apostol gondolatmenetét, aki azt mondja a rómaiaknak írt levelben, hogy mint a bűn rabjává vált testi ember nem tesz jót, noha azt akarja, hanem rosszat tesz, amit nem akar, pedig tudja, mit ír elő neki az isteni törvény. Ez mintha összhangban állna a józan ésszel, de álljunk meg egy pillanatra, és gondoljuk meg, lehet-e

valami igaza Szókratésznek, aki úgy véli, hogy ha rosszat teszünk, annak mindig tudatlanság az oka, egyszerűen a gyarló Értelmünk képtelen megkülönböztetni a rosszat a jótól; gondoljuk meg azt is, hogy ha így lenne, abból nem az következne-e, hogy egyszerűen ártatlanok vagyunk, akármit is teszünk.